

TAKÁCS ZSUZSANNA MÁRIA

A pécsi Notre Dame „iskolakombinátja”

Pécsen 1851-ben, Scitovszky János pécsi püspök, a későbbi esztergomi érsek hívására telepedtek meg és alapítottak a zárda mellett leányiskolát a Notre Dame, vagyis a Miasszonyunk Női Kanonokrend apácai, akik az elkövetkező évtizedekben Pécs egyik legjelentősebb oktatási intézményrendszerét hozták létre. Az alapítást követő fél évszázadban a zárda és annak iskolái folyamatosan fejlődtek és alakult ki a századfordulóra az az intézményrendszer, „iskolakombinát”, melyben Koós Olga (1904-1982) görcsönyi tanítónő tanulmányait folytatta. Tanulmányomban a Miasszonyunk Női Kanonokrend pécsi iskoláinak történetét, fejlődését kívánom bemutatni, valamint Koós Olga visszaemlékezése révén egy érdekes, eddig kevésbé feltárt részét ismerhetjük meg a pécsi leánynevelés történetének.

„Nemini nocere, prodesse omnibus/ Senkinek sem ártani,
mindenkinek használni”
/a rend jelmondata/

A történeti, azon belül is a nő(nevelés)történeti kutatások egy igen érdekes részét alkotják a naplók, memoárok, melyeket legtöbbször ismert, híres emberek írtak. A falusi tanítók, tanítónők által írt visszaemlékezések feldolgozása pedig még több információval szolgálhat a kutatóknak, mivel egy korszak, azon belül is egy kis közösség életébe nyerhetünk bepillantást. Tanulmányomban egy személyes iratok neveléstörténeti forrásként való felhasználásán alapuló kutatáshoz kapcsolódóan, elsődleges írott kútfő alapján teszek kísérletet arra, hogy bemutassam Koós Olga (1904-1982) görcsönyi tanítónő visszaemlékezésének, melyet az 1970-es években írt, azon részeit, amelyek iskolai éveit örökítik meg. A memoár bepillantást enged egy fiatal lány mindennapjaiba, milyen körülmények között végezte tanulmányait a pécsi katolikus polgári leányiskolában, illetve később a Szent Margit Tanítónőképző Intézetben. A tanítónőképző a Miasszonyunk Női Kanonokrend pécsi iskoláihoz tartozó intézmény volt, így ez a tanulmány megpróbálja bemutatni az iskola történetét, fejlődését, középpontba helyezve a tanítónőképző intézet kialakulását és működését. Az idős tanítónő visszaemlékezése révén pedig egy érdekes, eddig kevésbé feltárt részét ismerhetjük meg Pécs neveléstörténetének, azon belül is a leánynevelésnek.

A Notre Dame rend

A Notre Dame, vagyis a Miasszonyunk Női Kanonokrendet, melyet az Ágostonos Kanonisszák rendjének is neveznek, latinul a Congregatio a Domina Nostra Canonissarum Regularium Ordinis Sancti Augustini 1597-ben hozta létre Fourier Szent Péter [1] a franciaországi Mattaincourt-ban Boldog Alice Le Clerc [2] segítségével, aki a rend első főnöknője lett (*Szentkirályi*, 1908). Az ő tevékenysége révén alakult ki a rend tagjainak életvitele, mivel tanulmányozta a párizsi orsolyita [3] rendházat, hogyan egyeztethető össze a szerzetesnők szigorú, önmegtartóztató élete és a tanítónői feladatok. Az 1598-ban kiadott ideiglenes szabályzatban olvashatjuk, hogy első és legfontosabb feladatuknak tekintik iskoláik megnyitását minden tanulni vágyó leány előtt, a rászorulókat pedig ingyen tanítják írni és olvasni (*Réglement*, 1589). A rend végső, V. Pál pápa [4] által elfogadott 1617-es alapszabályzatának első része teljes egészében az ifjúság, azon belül is a leánynevelés kérdésével foglalkozik, és kiterjed az oktatás elveire, módjára, helyszínére is (*Constitutions*, 1617).

A rend magyarországi megjelenése és a pécsi rendház alapítása

A Miasszonyunk Női Kanonokrend nagyon gyorsan terjeszkedett Európában; az 1732-ben Regensburgban alapított zárda volt a nyolcvanadik intézetük, mely az első magyarországi rendház anyaháza is lett (*Szentkirályi*, 1908: 11). Pécsen 1851-ben, Scitovszky János [5] püspök, a későbbi esztergomi érsek hívására telepedtek meg és alapítottak a zárda mellett leányiskolát az Ágostonos Kanonisszák, akik az elkövetkező évtizedekben Pécs egyik legjelentősebb oktatási intézményrendszerét hozták létre. Ebben az időben nem volt a megyében megfelelő leánynevelő intézet. Scitovszky sokáig tanulmányozta az alapítást megelőzően a rend pozsonyi szervezetét és intézményeit, melynek következtében, hosszas tárgyalásokat követően, az ottani zárda tíz apáca, két világi nővér mellett két újoncot és két jelöltet küldött Pécsre a zárda megalapítására (*Szentkirályi*, 1908). Az ezt követő fél évszázadban a rend pécsi zárdája és annak iskolái folyamatosan fejlődtek, és kialakult a századfordulóra az intézet, melyben később a görcsönyi tanítónő, Koós Olga tanulmányait folytatta, és amelyet Rajczi Péter találóan nevezett valóságos „iskolakombinátnak” (*Rajczi*, 1989). A rend iskoláinak létrejötté, az intézményrendszer végleges, az államosítás előtti formájának kialakulása a 20. század első évtizedeiben nyerte el végleges formáját. A zárda alapításával egy időben kezdte meg működését a külső és a belső elemi iskola, majd 1890-től működött a polgári leányiskola, 1895-től a tanítónőképző intézet. A felsőbb leányiskolát 1907-ben alapították; az 1916-1917-es tanévben kezdődött meg ennek leánygimnáziummá való alakítása, mely az 1919-1920-as tanévre vált nyolcosztályossá. Ezekben a tan-

intézeteken kívül pedig megtalálhattuk még az épületkomplexum falai között 1859-1886 között a varrótanfolyamot, valamint a századfordulót követően a gyakorló gazdasági ismétlő leányiskolát (*Szentkirályi, 1908*).

A tanítónőképző intézet létrehozásának gondolata 1895-ben merült fel, mivel „szakképzett, vizsgázott tanerőkkel a zárda gazdagon el van látva, kik a magyar nyelvet írásban és szóban teljesen bírják, hogy a tanítóképző-intézethez szükséges gyakorló-iskola a 4 osztályú külső- és a 6 osztályú belső iskolában rendelkezésre áll, valamint iskolai és szakkönyvtár szintén készen van”, így ez év szeptemberében 24 rendes és 5 magántanulóval megindult a képzés (*Szentkirályi, 1908: 138, 141*). A tanítóképző Dulánszky Nándor [6], majd Hetey Sámuel [7] pécsi püspökök is nagy gondot fordítottak az iskola és a tanítónőképző működésére. A leendő tanítónők az akkori kornak megfelelően a polgári iskola négy osztályának vagy a felső népiskola két osztályának sikeres elvégzése után jelentkezhettek a képzőbe, valamint 14 és 18 éves kor közöttieknek kellett lenniük (*Rajczi, 1989: 441*).

Egy tanítónő emlékei a pécsi diákévekről

Koós Olga 1904-ben született Fiumében, kismemesi származású családban. Édesapja az ottani dohánygyár egyik főtisztviselője volt. A szülők 1908-ban történt különválása után édesanyjával visszatértek Siklósbodonyba, a Pécestől kb. 20 km-re fekvő kis dél-baranyai településre az Ormánság határán, ahol nagyszülei éltek. Elemi iskolai tanulmányait Fiumében végezte, ekkor anyai nagynénje családjával élt, aki segíteni akart két gyermekkel egyedül maradt testvérén, ezért magához vette Olgát. Az emlékiratban tett rövid utalásából megtudhatjuk, hogy nagyon gyorsan sajátította el az olasz nyelvet, amiben bizonyosan életkora mellett az is segítette, hogy egy kisebbség tagjaként élt a soknyelvű városban. Későbbi élete és munkássága során nem használta már soha többé azt a nyelvet, melyen kezdeti tanulmányait folytatta, és írásában sem említette többé, hogy valaha segítségére vagy hasznára lett volna. Otthon, mint a legtöbb fiumei magyar családban, az anyanyelvét használta, s hazatérve Baranyába immár nem is volt szüksége többé az olasz nyelvre. Azonban polgári iskolai tanulmányai kezdetén gondot jelentett számára, hogy kezdeti tanulmányait nem anyanyelvén végezte, amit az első év végén kapott érdemjegyei is tükröztek.

„Édesanyám beíratott Pécsre az apácákhoz.” Olvashatjuk az emlékirat erre az időszakra vonatkozó részében, melyből azt is megtudhatjuk, milyen körülmények közt élt Olga a városban, míg tanulmányait végezte. A polgári iskola első osztályát az 1915-1916-os tanévben kezdte meg az intézményben, melynek ekkor összesen 1192 tanulója volt ebben a tanévben; ezen belül a polgári iskolában 324 diák folytatta tanulmányait (*Értesítő, 1916: 3*). Koós Olga nem lakott az iskola-

komplexum internátusában, hanem édesanyja rokonainál töltötte a kezdeti időszakot, amelyre így emlékezett vissza idős korában: „*Egyelőre a Lujzikáéknál laktam, itt nagyon jó volt. Lujzika rokon lánykával úgy voltunk, mint édestestvérek. De a sors újra elfordította hányatott gyermekkorom. Lujza néni férje tbc-s lett és az orvos azt tanácsolta édesanyámnak, vigyen el, mert hátha fertőzést kapok*” (Koós). Olga az első tanévben nem tartozott a legjobb tanulók közé, mivel magyar és német nyelvből, számtanból, szépírásból, és még rajzból is közepes érdemjegyet kapott (Értesítő, 1916: 76), azonban ennek magyarázata szerintem elemi iskolai éveinek helyszínében keresendő, hiszen Fiumében olasz nyelven tanult. Osztályfőnöke a polgári iskola négy éve alatt Gyenis M. Ambrósia volt, aki képesített polgári iskolai tanárnőként magyar nyelvet, szépírást, földrajzot és történelmet tanított nekik tanulmányaik során (Értesítő, 1916-1918). „*Rövid időre egy tanárnál laktam, ez a család régi ismerőse volt anyámnak. Itt sem maradhatam meg, pedig jó és kényelmes helyem volt. Az apácák miatt, mivel a tanárék reformátusok voltak, ezért el kellett vinnie onnan. Elkerültem egy özvegyasszonyhoz. Deli néninek hívták, igen vallásos nő volt. Többen laktunk ott, valóságos kis intézet, a lánya is ott volt. Szigorú volt a néni és anyagiás. Élelemért tartott, jó anyám rengeteget cipekedett és mindent megtett tanulásom érdekében. A négy polgárit itt végeztem el kitűnő eredménnyel.*” (Koós) Azokra, akik nem az internátusban éltek, szintén vonatkozott annak házirendje, természetesen megfelelően módosítva (Rajczi, 1989), így valószínűleg ezért kényszerült Olga iskolai évei alatt többször is lakóhelyet váltani.

A polgári iskola befejezése után folytatta tanulmányait a zárda tanítónőképzőjében, mely 1922-ben vette fel a kor szokásának megfelelően egy neves történelmi személyiség nevét, és lett „*A Miasszonyunkról nevezett női rend pécsi Szent Margit Tanítónőképző Intézete*” (Rajczi, 1989). Erről az időszakról így örökítette meg emlékeit: „*Tovább akartam tanulni, így kerültem a tanítóképzőbe. Az első évet bentlakóként töltöttem, ezt nagyon szerettem. A második évben Mamuskáék megjöttek Fiuméből, itt kaptak lakást és öcsémmel együtt hozzájuk költöztünk.*” (Koós) A tanítónőképző előírásai között még szigorúbban szerepelt, hogy az ott tanulók az intézmény internátusában lakjanak, ez alól csak azok kaphattak felmentést, akik szüleiknél vagy közeli rokonoknál laktak a városban, így a bent és a kint lakó növendékek ugyanazon fegyelmi szabályok alatt álltak (Rajczi, 1989: 441). A képzőben tanuló lányok többsége bentlakó volt, így Olga az első tanévet követően itt is egy kisebb csoport tagjának mondhatta magát, akik naponta jártak be a zárda iskolájába. Valószínűleg ebből következett, hogy a tanítónőképzőben, amint írásában olvashatjuk, kezdetben „*nem voltam osztály kedvence, ezért sokat kellett harcolnom, tanulnom*” (Koós), de ez az időszak minden bizonnyal nem tartott sokáig, hisz iskolai élményeiről nem olvashatunk rossz emlékeket felidéző bejegyzéseket; inkább arra utalnak, hogy az akkori diákok is követtek el olyan

dolgokat, melyek nem felelhettek meg az iskola szabályzatának. „*A kamaszlányok gondtalan életét éltem. Az osztályunk egy nagyon kedves, összetartó társaság volt. (...) Mennyi kedves diákcsíny kötött bennünket össze. Mert én aztán semmiből ki nem maradhattam.*” – írta az idős tanítónő (Koós). Sajnos arra már nem tért ki, vajon milyen „diákcsínyek” voltak, melyekre régi osztálytársaival még évek múltán is vidáman emlékezhetek. Az iskolai élethez akkor is hozzátartoztak a különböző ünnepélyek, melyeken a diákok különféle műsorokat adtak tanáraiknak, szüleiknek, és a tanítónőképző növendékeinek különösen fontos volt megtanulni azt, hogyan tudják ezeket összeállítani vagy akár kisebb színdarabokat rendezni, mivel a falvakban, ahová az iskola elvégzése után a valóban tanítónőként elhelyezkedők kerültek, nagyon fontos volt a közösség összetartása és művelődése szempontjából a tanítók iskolán kívüli tevékenysége. A falusi tanítók az 1920-30-as években ezt a feladatot is el kellett, hogy lássák az oktatás mellett községük életében. Ők gondoskodtak a falvak kulturális életéről, szerveztek különböző programokat, rendeztek kisebb színi előadásokat, de az akkor oly kedvelt operettek, színdarabok is felkerültek nemegyszer a repertoárra a község lakosainak szereplésével. „*Nagyon jó előadókészségem volt – jegyzi meg Olga memoárjában –, sokszor szerepeltem. Ez tette az agyamba azt az ötletet, hogy tanítónőképző után még tovább tanuljak. Nagyon szerettem volna színi pályára lépni, de édesanyám hallani sem akart róla, elvetette még a gondolatot is. Pedig milyen álmom volt ez, de az akkori polgári nevelés olyan elítélő volt a színi pálya iránt.*” (Koós)

A tanulmány kísérletet tett arra, hogy egy memoárhoz kapcsolódóan egy valódi iskolakomplexum kialakulását, működését mutassa be, és ezzel bepillantást engedjen egy város, Pécs neveléstörténetének máig nem behatóan kutatott területére. Koós Olga a pécsi Notre Dame rend iskoláiban eltöltött évek alatt vált azzá a tanítónővé, aki később bátran nézett szembe a kor és az élet kihívásaival, és vezette be kis tanítványait a tanulás rejtelseibe.

JEGYZETEK

- [1] Fourier Szent Péter (1565, Mirecourt – 1640, Gray) Lotaringiában született, tanulmányait pedig Pont-á-Moussonban végezte, majd húszévesen belépett az ágostonos kanonokok közé Chamoussey-ben. 1589-ben szentelték pappá és került Mattaincourt településre. Az ágostonos kanonokok rendjében reformokat vezetett be, és létrehozta a rend női ágát. Élete végén szembe került Richelieu bíborossal, ezért haláláig zárdalelkészként szolgált. 1897-ben avatták szentté. (Diós, 2009)
- [2] Boldog Le Clerc Alexia/ Alice Le Clerc (1576, Remiremont - 1622, Nancy) gazdag családból származott, szerette az életet, de egy betegségből felépülve találkozott Fourier Szent Péterrel, aki lelki vezetője lett. Alice egy Mária-jelenés után értette meg, hogy életét a fiatal lányok nevelésének, oktatásának kell szentelnie, majd 1598-ban alapították meg első iskolájukat. 1947 májusában avatta boldoggá XII. Piusz pápa. http://congregation-notredame.cef.fr/cnd/index.php?option=com_content&view=article&id=166:alix-le-clerc-la-bienheureuse&catid=53:alix-le-clerc&Itemid=79 [2011.03.31.]

- [3] Az orsolyiták rendjét, vagyis a Szent Orsolya Társaságot Merici Szent Angéla (1474-1540) alapította 1535-ben az itáliai Brescia városában. Rendjét a IV. században vértanú halált halt ír királynőről, Szent Orsolyáról nevezte el. Célja azt volt, hogy a fiatal lányokat Isten szolgálatára segítse a fogadalmak elkötelezettsége nélkül, Istennek szentelt élettel kora elpogányosodott világában. A bresciai püspök 1536-ban jóváhagyta az első szabályokat. Angéla 1540-ben hunyt el; életpéldája mellett szabályokat, intelmeket és végrendeletet hagyott a közösségre. Magyarországon Szelepcsényi György prímás hívására Pozsonyban nyitották meg első iskolájukat 1676-ban, melyet hamarosan több is követett. A győri orsolyita iskolában 1726-tól az 1948-as államosításig tanítottak. <http://www.orsolyita.hu/almenu1/index.html> [2011.03.28.]
- [4] V. Pál pápa (1552, Róma-1621, Róma) Camillo Borghese néven született és 1605-ben választották a katolikus egyház 232. egyházfőjévé.
- [5] Scitovszky János (1785, Kassabéla-1866, Esztergom) bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek. Az elemi iskolát Jolsván, a gimnáziumot Rozsnyón végezte. 1804-ben káplán lett. 1808-ban a művészetekből és bölcsészetből, 1813-ban pedig teológiából szerzett doktori minősítést. 1809. november 5-én szentelték pappá. A rozsnyói kanonok és papnevelő intézet igazgatója, de emellett tanári minősítését továbbra is megtartotta. 1827. augusztus 17-én rozsnyói, 1838. november 19-én pécsi püspökké nevezték ki. 1849. július 21-étől hercegprímás és esztergomi érsek, 1853. március 7-étől bíboros. http://hu.wikipedia.org/wiki/Scitovszky_J%C3%A1nos [2010.11.28.]
- [6] Dulánszky Nándor (1829, Esztergom – 1896, Pécs) Az esztergomi papnöveldeben tanult teológiát, utána Pozsonyban és Nagyszombatban hallgatott bölcsészetet. Hittudományi tanulmányait Bécsben a Pazmanaeumban fejezte be. 1855-ben szentelték pappá. 1856-ban a bécsi egy-en teológiai doktorrá avatták. Hazatérve előbb az esztergomi papnevelőben volt tanulmányi felügyelő, majd a pesti szemináriumban töltötte be ugyanazt az állást. 1862-ben a pesti egy. tanára, majd a vallás- és közoktatásügyi min.-ban a kat. ügyek előadója lett. 1873-ban esztergomi kanonokká, 1877-ben pécsi püspökké nevezték ki. Ő restauráltatta a pécsi székesegyházat. Írt egy latin nyelvű dogmatikát. (MÉL) <http://mek.niif.hu/00300/00355/html/ABC03014/03579.htm> [2011.04.13.]
- [7] Hetey Sámuel (1845, Egyházasharaszti-1903, Karlsbad/Karlovy Vary) Esztergomban végezte a teológiát. 1870-ben szentelték pappá. A nagyszombati gimnáziumban, majd az esztergomi érseki liceumban tanított. Rövid ideig a bécsi Pazmanaeum igazgatója volt. 1894-ben esztergomi kanonok, 1897-ben pécsi püspök lett. Nagy összegű (100 000 forint) alapítványt tett Pécsen felállítandó kat. egyetem céljaira. (MÉL) <http://mek.niif.hu/00300/00355/html/index.html> [2011.04.13.]

IRODALOM

- A Miasszonyunkról nevezett női rend pécsi nevelő- és tanítóintézeteinek értesítője az 1915-1916. iskolai évről. Közli: az igazgatóság. Nyomatott a „DUNÁN-TÚL” nyomda r.t.-nál. Pécs, 1916. (Értesítő, 1916)
- A Miasszonyunkról nevezett női rend pécsi nevelő- és tanítóintézeteinek értesítője az 1916-1917. iskolai évről. Közli: az igazgatóság. Wessely és Horváth könyvnyomdájában. Pécs, 1917. (Értesítő, 1917)
- A Miasszonyunkról nevezett női rend pécsi nevelő- és tanítóintézeteinek értesítője az 1917-1918. iskolai évről. Közli: az igazgatóság. Dunántúl (Wessely és Horváth) R. T. Pécs, 1918. (Értesítő, 1918)

- A Miasszonyunkról nevezett női rend pécsi róm. kath. tanítónőképző-intézetének értesítője az 1918/19-1927/27-iki iskolai évekről. Közli: az igazgatóság. Haladás Nyomdarészvénytársaság. Pécs, 1927. (Értesítő, 1927)
- Constitutions 1617. Estat, Règlement et Statut des Religieuses et autres Filles de la Congrégation de la Bienheureuse Vierge Marie. http://congregation-notredame.cef.fr/cnd/index.php?option=com_content&view=article&id=196:constitutions-1617&catid=46:chronologie&Itemid=56 [2011.03.31.]
- Diós István (2009): *A szentek élete*. I-II. kötet. Szent István Társulat. Budapest. <http://www.katolikus.hu/szentek/index.html> [2011.04.16.]
- Koós Olga (1970-es évek): *Életem*. Kézirat. Az ide vonatkozó részek másolata a tanulmány szerzőjének tulajdonában.
- Magyar Életrajzi Lexikon. 1000-1990. Főszerk.: Kenyeres Ágnes. Javított, átdolgozott kiadás. (MÉL) <http://mek.niif.hu/00300/00355/html/index.html> [2011.04.13.]
- Rajczi Péter (1989): A Miasszonyunkról nevezett női kanonokrend pécsi róm. kat. tanítónőképző intézetének története. 1895-1948. In: Szita László (szerk.): *Baranyai Helytörténetírás*. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve 1989. Pécs, 439-473.
- Règlement provisionnel (1598) http://congregation-notredame.cef.fr/cnd/index.php?option=com_content&view=article&id=195:qreglement-provisionnelq-1598&catid=46:chronologie&Itemid=56 [2011.03.31.]
- Szentkirályi István (1908): *A pécsi Notre-Dame Nőzárda és iskolái*. Történeti és Leíró ismertetés. Alapításának hatvanadik évfordulója alkalmából közzéteszi a pécsi Notre-Dame Nőzárda. Pécs: Taizs József Könyvnyomdája.